

často předmětem půtek jak v besedách obyčejného světa společenského, tak i mezi zasvěcenci politicko-hospodářské vědy, rozhodnutí její konečné a nevyvratné mělo by vliv tak důležitý ve všecko zřízení nynějšího společenstva, že zajisté zasluhuje, aby s pochodní historie v ruce blíže ohledána byla.

Hlava III.

Stav dělnictva v dávnověku.

§ 10.

Všeliké utrpení tělesné, jemuž člověk na tomto světě podroben, přichází jemu buď od přírody, jejíž síly ovládnouť a jichž k svému dobrému obracetí nezná aneb od jiných lidí, za příčinou jich nerozumu nebo nespravedlivosti.

Všickni tito pramenové musí vysýchati čím výše na obloze člověčenstva vystupuje slunce vzdělanosti, čím více se tratiti budou mlhy pověr a nevědomosti všeobecné, a oni mrakové pocházející z šeré minulosti, kteříž tajíce v luně svém předsudky stavů i nespravedlivé neb jinak škodlivé zákony nedají blahodějným zářím světla ke všem krajinám, ke všem třídám lidstva stejnou mocí proniknouti. Jakkoli by někteří socialisté rádi naopak dokázali, pozná předce každý, kdožkoli pozoruje věci myslí nepředpojatou, že se uspořádání států a společností lidských vždy více a více lepší, že den ode dne pomíjí, ano na mnoze již pominuli všelící řádové, utlačující jednu třídu ve prospěch druhé, a že se tratí poznenáhla sice ale neustále někdejší příkrá nerovnost mezi stavy. Zvelebením věd, síly přírodní, prvé vždy nebezpeční škůdcové a nepřátelé naši stávají se nám užitečnými služebníky. A tak postupem vzdělanosti vůbec to jest pokrokem zákonodárství a společenského zřízení na jedné straně, rozvinutím věd a průmyslu na druhé straně zavírají se víc a více ty brány zahuby, jimiž hlavně jako z báječné oné Pandořiny nádoby všeliké

strasti na pokolení lidské se vyvalují. Netřebať dokazovati, že tímto pokrokem hlavně ti stavové nejvíce ziskati musí, kteříž návalům jich nejvíc byli vystavení, myslíme totiž třídy chudé a jmenovitě stay dělnický.

§ 11.

Nechtíce nikterak zapíratí nešťastné postavení stavu dělnického a toužíce po tom, abychom i ze své strany ke zlepšení jeho od rozumu i spravedlnosti stejnou měrou vyžadovanému dle slabých sil svých přispěti, nerozpakujeme se nic méně vynésti mínění své, že stav třídy dělnické od dávnověkosti až na naše dni s postupem vzdělanosti a průmyslnosti vždy se polepšoval, ano že je v tomto okamžení, na vzdor vši soutěži (čili konkurenci) a parostrojův, jimž se hlavně neštěstí dělníků připisuje, ještě v celku lepší než kdy před tím býval. Kdyby někdo přílišnou pečlivostí veden, proti těmto slovům našim namítal, že učení takové boháče ve lhostejnosti a nesoucitosti pro utrpení bratří svých ve třídách dělnických potvrditi musí, odpovíme mu že právě přesvědčení takové, nestranným svědectvím historie potvrzené, těmto stavům trpícím, nejlepší útěchou, nejmocnější posilou ducha pod břemenem svým klesajícího býti musí, neboť v nich utvrzuje důvěru, že jako stav jich s postupem věd a průmyslu až posud vždy se polepšoval, tak i na dále tímtéž postupem jim a dětem jejich vždy krásnější budoucnost svítati musí.

Kdo pak by pravdu mínění jež pronášíme v pochybnost uváděti chtěl anebo nás v podezření uvozoval že takto jen boháčům a fabrikantům nadřuzujeme, vedouce k tomu, by jen dělníci se stavem svým se spokojili aby boháči výnos mozolů jejich v pokoji požívati mohli — tomu odpovíme slovy muže, kterýž výsledek svědomitých studií o dějích stavu dělnického v rozsáhlém díle složil, a kterýž jsa stoupenec školy socialistické (ježto uspořádání všeobecnstva na základech úplné rovnosti žádá a bohatství již ne v rukou jednotlivců ale jen v držení celého společenstva trpěti chce) za to považován nebude, že s boháči a fabrikanty

drží; tento pak praví, že sleduje osudy tříd pracujících v starověkosti i ve středním věku, až na naše časy, poznal kterak lidstvo prvé pohrouženo bylo ve mnohem strašlivější noc bludu a nespravedlnosti, ale během času po málu k většímu světlu prospívalo a jestli prvé nepochyboval o pokroku lidstva, nyní že vnějš věří, vírou pevnou a neruchomou, kterouž může dáti člověku jen přesvědčení, založené na pevném a nevyvratném podání historie. Tím pak je dokázáno, že vládne zákon pokroku neustálého, jenž rozdílý mezi lidmi postupně zatírá.^(*)

§ 12.

Stav dělnický nazýváme onu třídu lidstva, jejíž úživa ne tak od jmění movitého, neb nemovitého, nýbrž hlavně neb docela od práce rukou visí a jež přinucena jest zbavit se svobody své buď cele neb aspoň částečně a postoupiti práci svou jiným aby od nich za ni vyměnila svůj chleb vezdejší.

Tato třída objevuje se nám v dávnověkosti pod jménem otroků. Tito vykonávali v onom čase téměř všechny práce průmyslu i rolnictví. Ti, jenž tehdáž sluli *lid*, to jest svobodní občané, byli v pravdě již stavy privilegované. V Athénách i v Římě každý občan byť by i sebe chudší, měl svoji roličku a několik otroků. Zákon, známý u Římanů pod jménem *lex agraria*, směřoval k tomu, aby pole jichž obec zvláště běhy válečnými nabyla k stejnému rozdělení přišla, a zákonové o opatření lidu obilím (*frumentatio*) byli tak zřízechudého občana Římského proti práci takořka naskrze uchránili. Tak mohl trávit čas svůj na mnoze na forum, (náměstí) při soudech, poradách a sněmích veřejných, kdež velmoži jeho hlas pro úřady vznešené hledající, ba později i císařové sami snažili se zachovati spokojenost jeho a dobýti si přízně jeho, připravující mu slavnosti a divadla, jichžto nádheře a nákladu

*) Robert hist. des classes ouvrieris y úvodu.

se nic nevyrovná co za našeho času viděti možná. I tito nejchudší občané, ta luza vrtkavá, byli ještě praví aristokraté u porovnání se třídou otroků, na niž tím tížeji celé břemeno práce doléhalo.

K vůli takovému pohodlí výsadou opatřených občanů, muselo se ovšem v Římě i v Athénách ohromné množství otroků chovati. Může se počítati, že v dávnověkosti na jednoho svobodného člověka přišli 3 — 4 otroci.

V Olympiadě 114, 4, za archonství Demetria Phalerského stal se sčet lidu, kterýž dle Ktesikla vydal 21.000 občanů, 10.000 duší pod ochranou žijících neb spojenců, a 400.000 otroků v celém státě Athénském.

Dle domyslu a sečtení Boeckhova* na těchto a jiných základech učiněného byli v Athénsku na 1 svobodného člověka aspoň 4 otroci. Jiní počítají více.

Každý občan měl své otroky, jichž počet byl dle zámožnosti jeho větší nebo menší a kteříž vykonávali všechny služby domácí a všechny práce rolnické, nádennické, řemeslní, plavecké, obchodní a t. d. I sami filosofové drživali, někteří až po 10 otroků. Demosthenes (v řeči proti Aphobovi) činí zmínku, že otec jeho míval 52 — 53, otroků, otrokyní ani nepočítaje. Tento počet — 50 — otroků byl u občana svobodného velmi obyčejný; bohatší mívali více, jak Plato svědčí. **)

Athény byly svého času pověstny pro své fabriky neb větší řemeslní dílny v nichž pracovalo po 10, 20, 50, 60 ba i po stech dělníků, vesměs otroci. Největší počet jich byl v práci hornické. Tak měl dle udání Xenophonova Nikias jen v dolech svých 1000 otroků.

Spolkové neb cechové řemeslní, jichž založení v Římě se Numovi připisuje, pokud se do pozdějška zachovali, nebyli vlastně spolky dělníků, alebrž spolky podnikatelů, kteříž všechny práce namáhavé a obtížné skrze otroky vykonávati dali.

§ 13.

Jak málo vlastně třídy svobodné ve starověkosti pra-

* Viz Ang. Boeckh Staatshaushaltung der Athener. Str. 55.

***) O obci IV.

covati musely, dá se souditi z nevážnosti v jakéž byla tehdá veliká práce ruční. Muž šlechtického rodu nesnížil se v Athénách nikdá k práci řemeslní a jen časem pozdvihnuli se fabrikanté k vládním úřadům, jako Kleon a Hyperbolos. Někteří ze vzácnějších měšťanů nestyděli se ovšem za veliké dílny vedené na jich účet, ale praví, hrdí šlechticové jako Perikles neb Alcibiades byli by si té hanby neudělali. Ze svobodných provozovali řemesla sami, a vlastní rukou skoro výhradně jen oni pod ochranou státu stojící spojenci, kteříž na zemi neměli. *)

Staří nemohli si takorča ani práce pomysleti bez otroka. Otrok byl u nich obyčejným nástrojem a prostředkem práce.

Vůl, praví Aristoteles **) slouží chudému člověku místo otroka. Tento způsob myšlení že práce je úkolem pouze otroka měl za následek veliké povržení vši práce; každý snažil se všemožně práci se vyhnouti a domníval se že tratil na cti bylli okolnostmi ku práci přinucen. I nejsvětější duchové toho času jako Pláto, Xenophon a Aristoteles nebyli prosti tohoto předsudku; podobně i Cice-ro ***) mluví s opovržením o všech pracích, co nedůstojných svobodného muže dokládaje že se tržba občanovi jen tenkrát schváliti může, když velikých užitků přináší, a když se tyto hned za půdu vymění.

Řemeslníci a tržebníci byť i svobodní byli u starých na mnoze vyloučení z některých práv občanských a v Thebách dle svědectví Aristotela, kdokoli byl provozoval nějaké řemeslo nebyl dříve připuštěn k vykonávání práva měšťanského, až deset let po zanechání této práce. Plutarch obdivoval na Lykurgovi zvláště to, že zřízením obce své občanům Lacedémonským pojistil tak ušlechtilou povoli, nedopouštěje aby dělali nějakou práci neb řemeslo, anobřz opatřiv všecko práci otroků.

*) Viz řečený spis Boeckhův. str. 64.

**) O politice I. 6.

***) de Officiis I, 42.

§ 14.

Toto povržení práce, jenž mělo za následek složení vši obtížné roboty na otroky, bylo spolu původem nešťastného postavení těchto, jenž nebyli více považováni za lidi ale za pouhý nástroj k práci. Zákonové neuznávajíce v otroku důstojenství člověka nedbali na žádosti, city a potřeby jeho, pokládali jej ne snad pouze za sluhu povrženého ovšem pak za věc movitou, vyměnitelnou, prodajnou, za předmět vlastnictví jako kteroukoli jinou věc.

Za poranění otroka platila se pokuta vlastníkovi jeho, a odvedení jeho trestalo se jako jiná krádež. Otrok stál takto v jedné řadě s dobytkem a lex Aquilia ustanovuje náhradu kterou musí platit vlastníkovi kdožkoli by mu zabil otroka, čtvernohé hovado a neb jakékoli jiné zvíře domácí.

§ 15.

Nemůžeme se dáti do pojednávání o všech způsobech ukrutných, jimiž se důstojenství lidské při otroku neustále uráželo, aniž budeme vypisovati trhy na otroky kdežto se se zbožím na prodej vystaveným takorča na vlas tak nakládalo, jako na trzích dobytčích u nás. Tato hrozná podobnost ukazuje se ve všech způsobech tržebníků, při znamenání, prohlížení a skoušení zboží. Tu provozovali kupci podyody podobné jako koňari u nás; na otroky přivěšovaly se tabulky udávající jich vlastnosti dobré i zlé, jich umělost a řemeslnou schopnost. Byliť vystaveni ve dřevěných bednách a povolávači u nich postaveni:

Otrokům novým, přivezeným přes moře znamenali nohy křídou, těm za něž státi nechtěli, dali vlněnou čepici na hlavu; nejspatnější postavili na kámen a prodávali jich dražbou a t. d. Totéž ukazuje se i v zákonech, jimiž se trhové tito řídili; tak n. př. podobné zákony jakéž platí u nás vzhledem navrácení dobytka u něhož se do jisté doby jistá nemoc vyskytne, platily také tam vzhledem otroků,

Jen o některých věcech zmíníme se v krátkosti, po nichž se poznati dá, jaké bylo postavení otroka před zákonem a ve společnosti, jaké bylo vzhledem na potřeby materialní.

Otrok nepožíval zhola žádných práv politických ani občanských. On nemohl nabyti vlastnictví, a byli mu co odkázáno, připadlo to vlastníkovu jeho. Následovně nemohl ani poslední pořizení udělat a jen pokud se panovi líbilo mohl nabyti nějaké maličkosti pro sebe; neb jak čteme v římském právě jest jměním otroka (*peculium*) jen to, co otrok drží s povolením pána svého. A však i nad tím ještě pán mohl rozhodnouti.

Právo rodinné pro otroka neplatilo a jich zasnoubení nepokládalo se za manželství anobřz nemajíc ztvrzení ani občanského ani náboženského, považovalo se jen jako za jakés spáření dvou zvířat rozličného pohlaví. Svazek mezi otrokem a otrokyní a mezi nimi vespolek a rodinou jejich mohl býti dle svědectví Aristotela i učiněn i zrušen dle libosti pánovy.

Neuznával teda zákon při otroku žádných práv rodinných, nešetřil v něm nejsvětějších citů a povinností manželských, otcovských i dětinných.

Pro neschopnost otroků k nabyti všech těchto práv, bylo také zasnoubení svobodných s otroky přísně zakázáno.

Za císaře Claudia vyšel zákon, dle něhož žena, jež by se zasnoubila otroku, stala se otrokyní jeho pána *); a ještě Constantin císař rozkázal aby žena, ježby obcovala s otrokem, ztratila hrdlo a otrok aby byl upálen; **) a jiným zákonem ustanovil proti decurionovi, jenžby pojal za manželku otrokyni, vypovězení a ztrátu jmění spolu s přiměřeným trestem na ty, jenž by byli přispěli k takovému sňatku. ***)

Ještě dlouho po zavedení křesťanství nebylo spojení otroků považováno za manželství; když pak církev se zmocnila, musila

*) Ulpian. tit. VI.

** Codex Just. lib. IX tit. II.

*** Codex „ lib. V. tit. V.

hroziti klátbou pánům, jenž by bránili otrokům svým nabytí církevního posvěcení k zasnoubení svému. Tak hluboce bylo kořeněno ve starém společenství povržení otroka

§ 16.

Statečnost mužská jižto staří, zvláště a především c n o s t í „*virtus*“ nazývali, byla první ozdobou muže svobodného; rozumí se, že i tohoto přirozeného daru při otroku, jenž se jim v ničem rovnati neměl, rádi viděti nemohli, pročež se o to postarali aby se u nich vyvinouti nemohl, k čemuž je ovšem vedla i péče o bezpečnost vlastní. Služba vojenská byla otrokům přísně zakázána. *)

Za času triumvirů byl jeden otrok, jenž se vloudil mezi vojáky svržen z Tarpejské skály; a ještě mladší Plinius **) ptal se Trajana vzhledem trestův jež by měl vynésti na dva otroky jenž byli přijali službu v legiích.

Ovšem že později přinutila nouze některé obce starověké, bráti otroky do služby vojenské, ale i tu jim udělována pokud možna, jen práce nádenická. U starých Řeků otroci ani za athlety (představující hry bojovné) nebyli připouštěni; Římané ovšem zase konali na opak. Daliť schválně cvičiti otroky pro své hry veřejné, aby mohli míti ukrutné to potěšení, viděti je, kterak se vespolek v cirku zabíjejí.

§ 17.

Jiná okolnost jež svědčí o povržení v němž byli u starých otroci, jest jich vyloučení z náboženství. Ani jich narození ani jich smrt nezasvěcovala se nižadným náboženským obřadem. Pro otroka nebylo u starých ani rodiny ani vlasti, ani Boha. Zakázano mu přijíti k některým obětím, rovněž jakož i přítomnosti jeho u mnohých slavností Bohův se netrpělo. Jsa považován za věc, nemohl ovšem ani za svědka státi. Svědčili proti pánu svému ve skutku hrdelním trestalo se to též na něm ztrátou hrdla; chtěli soud ve při neb

*) Digesta lib. X. L. IX. tit 16.

**) Plinius lib. X. ep. 38 a 39.

vyšetřování svém něčeho z něho se dověděti, pokračovalo se proti němu mučením čili právem útrpním.

Těžko výpsati všech těch trestů, jichž důmysl ukrutnosti na ně vynalezl a jichž užíval. Dosti na tom, že každý sebe menší přestupek byl otroku již pokládán za zločin; za prostořekost n. př. byl mu vyříznut jazyk a tak podobně. Větší přestupky jako krádež a. t. d. ovšem vždy trestány smrtí; nejukrutnější poprava ale čekala toho, kdo se dotknul svobodného občana. „Otrok, jenž by zabil, a byť i pro vlastní obranu osobu svobodnou, budiž trestán jako otcevrach,“ praví Plato.

Kdo četl o trápení mučenníků Kristových, ví jakýto byl trest u Římanů „supplicium servile“.

§ 18.

Takové bylo postavení otroka ve společenství starověkém a před zákonem. Podobný byl i jeho poměr k pánu a k dílu jež se mu ukládalo. Pán, kterémuž náležel, nakládal s ním právě tak jako s kteroukoli jinou věcí. On jej prodal, dal jej za hypoteku nebo v zástavu, aneb zas jej dal v nájem k rozličným pracím a potřebám, za činži kterouž mu najímatel platil. Jakýsi Antimenes z Rhodosu v Babyloně osedlý, vymyslíl za dob Alexandrových assekuraci proti útku otroků a pojistil každého otroka ve vojště za 8 drachem. *)

Pán měl nad otrokem svým moc života i smrti, a jakkoli pán sním nakládal, otrok neměl nikdá práva proti němu pomoc úřadu a soudů vyzývati. **)

Připustivše právo prodeje musíme ovšem dáti za pravdu Demosthenovi jenž praví: Prodati člověka, jest tolik co dáti tomu, kterýž jej kupuje, právo jej zbaviti všeho což má, nakládati s ním zle po vůli, uvězniti ho, a neb i zabíti.

*) Boeckh Staatshaushaltung der Athener str. 101 a 102.

**) Seneca (pater) „Exerc. controv.“ F. III.

Možná si pomyslit, byli tu a tam i dobrých pánů že většina jich při menším stupni vzdělanosti na němž staří v celku stáli, při větší jich surovosti, udržované u nich životem neustále bojovným, při povržení v jakém u nich byl otrok, jehož za spolučlověka a bratra v duchu křestanském považovati jim ještě na mysl nepřišlo, s otroky obyčejně zle nakládala.

Došlo nás jedno starořímské přísloví kteréž praví: že otrok bičovaný je poslušnější, a Ploutus praví: že otrok i tenkrát se báti musí, když nic zlého neudělal. *)

Jak při takových zásadách otroku dělníkovi se vedlo, snadno se domisliti: zajisté mnohem hůře ještě než našim sedlákům za oněch dob, kde ještě karabáčníci mívali za heslo:

„Sedlák je jako vrba, čím víc se řeže, tím lépe roste.“

Stát ale v němž byl osud otroků v celé starověkosti nejukrutnější, jest Sparta; táž Sparta jejíž prosté a ušlechtilé mravy naši professorové žákům svým nezřídka za vzor vystavují. Ukruťství hanebné jež Spartané na otrocích svých Helotech páchali, bylo neslýchané, tak že to až u starých Řeků ve přísloví vešlo: „On je víc otrokem, než ve Spartě.“

§ 19.

Co však nás dle přirozenosti předmětu jehož uvažování same před se vzali nejvíce zajímati musí, jest poměr dělníka-otroka k průmyslu. Tu pak vidíme jak ohromé bylo ono břemeno práce, jež otroka tížilo a jehož ani sebe větší dobrota pánova nemohla ulehčiti, pokud osvěta a průmysl ku snadnějšímu jejímu vykonání nových prostředků neposkytly. Ovšem že sem a tam posud i u nás dělník těžké práce koná, ale duch křestanství kterýž ve dělníkovi člověka, bratra vidí,

*) Erasmi adagia. 736. a Plautus Menecl. V. 6.

vzbuzuje se v nás, pakli že se mu kde příliš mnoho ukládá a vzdělanost probuzená ptá se při každé těžké práci: Což by se toto nedalo udělati pomocí nějakého stroječku? A vidímeli že se kde práce těžká rukama koná, usmějeme se nezděravě nad nerozumem lidí, kteříž nedbajíce na zdokonalenost všeho strojnictví, svévolně takovou práci dělají. Tehdáž ale pro nezapnrost strojníků jinak ovšem možné nebylo.

Mnoho prací, jež nyní konáme stroji, jakož jsme toho příklad svrchu o mlýnech podali, odbývalo se pouze silou rukou a povážímeli jak ohromné stavby staří Římané a Egypťané předce vyvedli, a pak že tyto nesčíslné, a přetěžké práce na mnoze bez pomoci strojů vykonány byly, pomyslíme si snadno, jakého klopotění a trmácení při tom bylo pro lidi, zvláště pro otroky, kteříž jich vykonali, a co jich při tom asi muselo zahynouti!

Kdyby i za našeho času takový nerozum ujmouti se mohl aby se stavěly tak ohromné budovy bez podstatného účelu, snad jen pro vyplnění vůle některého tyрана, jako jsou n. př. pyramidy, nebylo by to již pro lid pracující s velkou obtíží.

Vypočítaltě jeden stavitel Anglický, že by se stroji anglickými pod zprávou 36000 lidí stejné množství kamenů, do stejné výšky s velikou egyptskou pyramidou, za 18 — pravím osmnácte hodin vyzvednouti dalo. A pod nesmírným tímto břemenem stenal celý národ egyptský přes 20 let!

Též podobně mnoho prací v hornictví, jež nyní konáme pomocí strojů, nevyvedli staří jinak než rozmnožením dělníků, a ukládajíce jim větší povinnosti. Tak potřebovali Římané v dolech jež měli blíž Karthaga 40000 otroků, a Xenofon udává počet otroků pracujících v dolech v Attice na kolikrát 10 tisíc. Nyní by se toliktéž práce vykonalo při menším počtu i namáhání dělníků. Podobné poměry byly též v jiných větvích průmyslu a v rolnictví. Zvláště nešťastný pak byl osud dělníků při stavbách. Pozorujemeli ty ohromné zbytky starověkosti, a povážímeli že tyto obrovské stavby o nichž se nám časem zdá, že bychom si jich i nyní, krom všech těch důmyslných a mohutných strojů jež máme, jen s

těžkém vyvésti troufali, na mnoze silou ramen lidských svůj počátek vzaly, představíme si snadno jak obtížné bylo dílo dělníka v one době, jak mnoho tisíců jich muselo při takových pracích dílem neopatrností, dílem neodolatelným tlakem neuprositelné hmoty takřka zamateno býti. Zde ukazuje se zvláště patrně užitek, jakýž vyplývá třídám dělnickým ze zdokonalení strojů, z pokroků průmyslu.

§ 20.

Vzhledem svých potřeb tělesných nebyl dělník-otrok za starověkosti též lépe opatřen, než vzhledem práv svých lidských a společenských. Tak bylo u Římanů obydlí otroků pravé vězení nazvané ergastulum. Takových pak byl způsob dvojí. Někteří z otroků obývali v malých komůrkách, více méně přístupných teplu slunečnímu. Do těchto však byli připuštěni jen oni otroci, jenž mnoholetými službami a věrností mnoho zkoušené důvěry svých pánů si byli získali, tak že nebyli v podezření že by utéci chtěli, a kteří tudíž bez řetězů pracovali. Většina otroků ale byla zavřena v těsných komůrkách podzemních, k nimž slunce nepronikalo a vzduch jen úzkými děrami se dostatí mohl. Z těchto děr nezdravých, kde nebylo slyšeti než rachocení řetězů, nevycházeli nešťastníci ti, leda když byli ku práci vyhnáni. V určitých dobách sestupoval do dolů těch strážník, též otrok, s bičem v ruce, kterýž se přesvědčoval, zdali vězení bylo bezpečné a řetězy v pořádku, kterýž biče svého na ně užíval, buď dle zdání svého neb, jakž praveno, dle přísloví a i zásady Římanů: bití není otrokovi nikdá na škodu.

Jak smutný musel býti pohled na průvod dělníků, z nichž jedni nosili řetězy své na nohou, druzí na krku, a z nichž někteří na čele neb na tyáři byli znamenáni žhavým železem, jménem neb známkou vlastníka neb pána svého, ješto zas jini měli tělo tím neb oním způsobem zmrzačené, buď následkem svých těžkých prací neb ještě častěji ukrutnými tresty.

§ 21.

O oděvu, ztravě otroků-dělníků nemnoho zpráv nám staří spisovatelé zachovali. Ale co nás o tom došlo, shoduje se s celým obrazem neštětí jejich, jak jsme jej naznačili. Chodiliť bosí, a šaty jich byly obyčejně obnošené kazajky a sukně. To bylo vše, čeho jim dopráno k ochraně proti zlobě povětrí. Ztrava byla obyčejně bídná a nedostatečná, neobsahující jiné pokrmy než právě ty, kteréž byly v zemi té nej-lacinější; tak v Řecku trochu obilí, suchých fiků neb zeleniny; v Itálii obyčejně cibule a česnek aneb něco vepřového masa, anebo něco obilí, soli a řepy, ovšem že vždy s nejnutnější potřebu. Ostatně každý pán dával co chtěl a jak mnoho chtěl; zákon mu v tom ohledu nepředpisoval ničehož. Jak nedostatečná byla často ztrava dělníků těch, vysvítá z toho, co nám jeden starý spisovatel vypravuje, že totiž pánové přivazovali začasť na krk otroků, točících kámen mlýnský, desku provrtanou, aby nemohli do huby přivesti mouku neb obilí, jež by byli mohli rukama svýma shrábnouti.

§ 22.

Snadno si pomyslití, že při tak obtížných pracích, v tak nezdravém obydlí, o tak špatné ztravě, v tak nuzném oděvu, při tak zlém nakládání vůbec často nemoci mezi otroky povstávají musely. Rozumí se, že staří, jichž lékařství bylo ještě tak nedospělé a jenž péči lékařskou o vlastní své zrdaví svěřovali některému z otroků svých, mnohem méně ještě se starali o pozdravení otroků samých, v nichž neuznávali důstojnost lidskou. Tak umírali ubozí beze všeho opatřování, nebylali přirozenost jich dosti silná, aby se postarala sama o jich zotavení. I v tomto ohledu byl nejhorší osud otroků pracujících v lomech a dolech. „Tito nešťastní (praví Diodor Sirius) nemají nejmenšího opatřování, nedá se jim ani čím by přikryli nahotu svou; nelze jich viděti, aby se člověk neslitoval nad jich hlubokým neštětím; nemajíť pro ně ani ohledu ani milosrdenství; nemocní a mrzáci,

ženy a starci, se dohánějí bitím ke pracím, pod nimiž rychle hynou.“ Když pak konečně otrok byl přiveden k tomu stupni slabosti, že ani bičem doháněn práci konati nemohl, tu se staral pán o to, aby se ho sprostil, buď jej prodal se starým nářadím a železem, aneb, což bylo ovšem snadnější, dal jej vyhnati neb hoditi do vody. V Římě měli jeden ostrov opuštěný, řečený *Aeskulapův*, kam dávali staré a nemocné otroky, pravíce, že zůstavují vyléčení jich tomuto Bohu lékařství, kde jich ale v pravdě stavěli do rukou osudu a vydávali smrti hladem. Umřelli pak otrok v domě, bylo tělo jeho bez odkladu uvrženo do jámy, kteráž byla společná pro ně a pro scepenelá zvířata; a tak až i po smrti jim společenství s lidmi upíráno.

§ 23.

Takový byl osud třídy dělnické, alspohn ve veliké většině jich, dokud nedokonalost průmyslu a výroby bytnost otroctví takorčka nevyhnutelnou činila. Zároveň s postupem vzdělanosti vůbec a průmyslu zvláště, jak mezi pány tak mezi dělníky samými, osud dělníkův se lepší. Neb čím větší byla průmyslnost a umělost dělníka, tím výše jej pan jeho cenil, tím lépe s ním nakládal, neb si vážil služeb, kteréž mu prokazoval, dobře věda, že by mu těžko bylo nahraditi ztrátu prospěchův, jichž z něho nabýval. Otroci vedli často obchod svých pánů, zpravovali jich hospodářství, dělali a vyváděli plány k nejvznešenějším stavbám, zřizovali loďstvo atd. Jiní zase provozovali krásná umění, hudbu, malbu, sochařství atd.; jiní konečně obírali se vědami, vzděláváním občanů a vychováváním jich děti; držíce školy gramatické, řečnické, filosofické; aneb zas provozovali lékařství, měřictví a fysikální umění; pěstovali slovesnost i literaturu vědeckou.

Nedá se mysliti, žeby ti mezi Římany, kteříž přednost otroků svých v moudrosti a vědomostech uznávali, tak že u nich poučení hledali a jim nejdůležitější péče své, své jmění i svůj život svěřovali, nebyli lidské důstojenství v takovém otroku uznávali a s ním dle toho nakládali. Plautus, Kleanth-

filosof, Epiktet a jiní, jichž plodům duševním Římané se obdivovali, přestali zajisté tím samým již skutečně v očích jejich býti otroky. Vímeť, že s takovými otroky i pánové jich co s přátely svými zacházeli, ano často z toho ohledu jim výslovně svobodu udělovali. Tak obdržel na př. Lucius Octacilius Pilitus, kterýž býval prvé otrokem vrátným a vedle psa na řetěze připoutan, svobodu svou pro svou náklonost k učenému zaměstnání, a stav se později učitelem řečnictví měl za žáka velikého Pompeja.

Z jiného ohledu čím více postupovala vzdělanost, tím více zrůstala i lidskost u pánů, a čím více se dokonalili nástrojové výroby, tím menším stávalo se den ode dne břemeno, kteréž potud museli dělníci přemahati pouze svaly svými; čím hojnější byla výroba, tím lehčeji bylo též zadostučiniti všem potřebám, tím snadnější teda byla i úloha vyrobitelů — dělníků.

Hlava IV.

Stav dělnictva a povaha průmyslu ve středověku.

§ 24.

Tak se byl vyvinul stav lidu pracujícího, když se lidstvu objevilo křesťanství, kteréž přinášelo stavu dělníckému nové ulehčení. Napotom povstala ta ohromná bouře, již historie nazývá stěhováním národův, bouře, kteráž starý svět vyvrátila a takořka rozbořila, ba spolu všecku vzdělanost a průmyslnost starověkou v rumech jeho pochovala, tak že nyní zlomky ty pracně shledávati, mosaicky sestavovati a obrazností svou doplňovati musíme, chceme-li uabyti obrazu starověkého vzdělání, umění a průmyslu. Národové barbarští, zakládajice nové říše na zbořeninách starořímského panství, neznali potřeb života svých předchůdců, nebo pohrdali výrobky, jež byli vynalezly umění a průmyslnost starých k zadostiučinění